

Egy befejezetlen téglapince falára alapozták azt a kőépületet, amelynek falait földszáncal és cölöpökkel védték (Fotó: Lescsinszky Zoltán)

tette meg várnagynak. Társa, Horvátinovics Bertalan viszont 1552 áprilisában török fogságba esett, így került azután az új végvár élére májusban bedeghi Nyáry Lőrinc prefektusnak.

Kiterjedt ásatások hiányában a kora újkori erősség és a mezővárosi védművek egykori helyének lehető legpontosabb megállapításához csak egy interdiszciplináris jellegű forrásbázis megteremtésével kerülhetünk közelebb. Így a levéltári dokumentumoktól kezdődően a modern topográfiai felmérésekig igyekeztünk számba venni minden lehetőséget. Célunk eléréséhez új dimenziókat nyitottak a látókörünkbe került archív és recens légi felvételek, amelyeket alaposan kielemeztünk. A feldolgozás során többféle módszert is alkalmaztunk, de az igazi áttörést a korabeli, és különösen a 18. századi, rendkívül precíz hadmérnöki felmérések georeferálásával értük el. Emellett a kutatási területen nagy számban lementett talajmechanikai fúrások adataiból leszűrhető információk ugyancsak nélkülözhetetleneknek bizonyultak. Mindezekből sikerült egy olyan szisztémát

A vár keletre néző palánkfalának külső cölöpárka (szélei piros vonallal kiemelve), benne kör alakú, sötétebb foltok észlelhetők, melyek a függőleges oszlopok helyét jelzik – régészeti feltárás, Bástya utca 9., 2010 nyara (a szerző felvétele)

létrehozunk, amelynek alkotóelemeit az egymásra épülő, ugyanakkor egymást is ellenőrző, komplexen ható részletek alkotják. Ebbe integráltuk a Bástya utcában 2010-ben elvégzett megelőző régészeti feltárás eredményeit, és a várfal nyomvonalát az új ismeretek függvényében pontosítottuk tovább. A bástyák és a kötőgátak kiszámítható kerülete ~1.415 m-nek, az 1550–1552-ben emelt végvár belterülete pedig ~6 hektárnak adódott. A fenti adatok alapján hazánk egyik legnagyobb, 16. századi palánkvára rajzolódik ki, melynek kötőgátjai és bástyái kizárólag föld-favazasak voltak. Ezenkívül Szolnok abban a tekintetben is az élre kívánkozik, hogy Magyarország egyik legelső, az olasz rendszer korai változatának elvei közül számos elemet magán hordozó végvára volt.

Az 1550–1552-ben épített királyi végvár egyetlen hiteles ábrázolása a hajdani alkapitány, Móré Gáspár 1553–1554-ben, Bécsben lezajlott várfeladási perének aktái között fellelt szignálatlan tollrajz. Ez alapján megállapítható, hogy a palánkerősség bástyái közül a Tiszával párhuzamos, déli falon lévő legkisebb a fül nélküli, míg az északnyugati egyértelműen a füles típusba tartozik. Az északkeleti és délkeleti sarokbástyák egyik oldala fül nélküli a másik füles, végül pedig a délnyugati egy füles félbástya lehetett. Ezen védművek közös jellemzője, hogy meglehetősen kicsik és hegyesek, ugyanakkor szabálytalanok, nincs két egyforma belőlük: méretük, alaprajzuk egyaránt eltérő. Az északnyugati bástya morfológiája teljesen egyedülálló: az előtér felé néző ívelt homlokvonalai az olasz rendszer legkorábbi időszakára jellemzőek, és pont a lényegét, a tökéletes oldalazást tették lehetetlenné. Szolnok esetében jellegzetesek egyrészt a rövid bástyaszárnyak, másrészt azoknál a bástyáknál, ahol a szárnyakat hátravonták, azokat túlságosan szűkre méretezték. Emiatt jelentősen behatárolták az itt felállított ágyúk pásztázási sávját, amelyek csupán az előttük húzódó kordinát oltalmazhatták meg. Mindezek az építés időrendjével egybevetve az ólasz várépítészeti rendszerre jellemzőek.

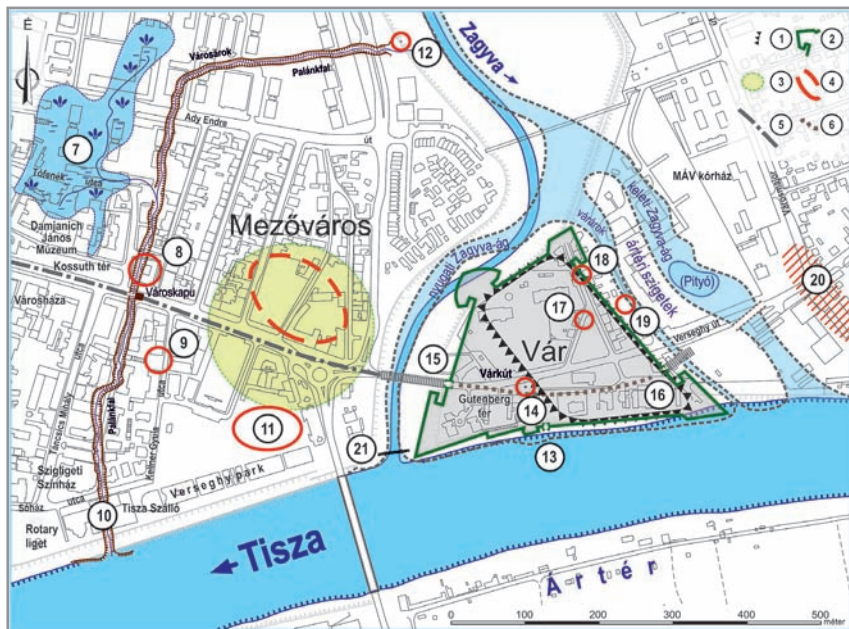
Az, hogy egy-egy váron belül különböző méretű, egész- és félbástyákat alkalmaztak, egyáltalán nem szokatlan jelenség. Erre, valamint a túl hegyes bástyákra az egyik legjobb példa éppen a Vágnak a Dunába szakadásánál álló Komárom, amely fontos analógiája Szolnoknak. Ennél az erősségnél számos, Szolnokon ugyancsak fellelhető megoldásra bukkanhatunk, bár ahhoz nem férhet kétség, hogy ott a bástyák és a félbástyák mérete lényegesen nagyobb, mint a Tisza-parti várnál. Aldana minden bizonnyal ismerte Komárom terveit, hiszen 1550. szeptember elején éppen onnan indult el Szolnokra. Nyilván felfedezte a két vár földrajzi szituációjának, és a régi várfalak elhelyezkedésének hasonlóságát, így logikusan adódhatott számára a komáromi megoldás a szolnoki tervhez. A királyi Magyarország egyik legfontosabb tiszai naszádoskikötője közvetlenül a vár

déli előterében található partszakaszon, a Vízi-kapuvál szemben azonosítható, ahogy ezt az 1553–1554-re keltezhető tollrajzon megörökítették.

Mindent egybevetve úgy látjuk, hogy Szolnokot nem hevenyészett palánknak vagy Eger elővárának, hanem Temesvár és Eger között, a Tisza partján fővárnak, azaz elsőrangú erődítménynek szánták és annak is építették ki. Nagyon valószínű, hogy Szolnok jelentőségének és a születőben lévő végvárrendszerben betöltött helyének objektív megítélésében a kutatók egy részének álláspontját – részben persze érthetően – az 1552. évi gyors várfeladás negatívan befolyásolta. A Tisza-parti végvár sorsa ugyanis már az oszmán csapatok felbukkanása előtt lényegében megpecsételődött, mert valószínűleg az újabb keletű kiütéses tifusz (*typhus exanthematicus*) kórokozója söpört végig a helyőrség jó részén. Véleményünk szerint ez a zömében halálos kimenetellel járó járvány végzetes következménnyel járt, és alapvető szerepet játszott a vár idő előtti elestében. A kór miatt ugyanis az 1.400 fős őrség létszáma a megbetegedések miatt – éppen a török támadás előestéjén – kritikus szintre zuhant, mintegy a felére, 600 körülire, legkedvezőbb esetben is ennél legfeljebb néhány százal többre csökkent.

A helyőrség drámai megfogyatkozásához még az is hozzájárulhatott, hogy az oszmánok várható offenzívájára tekintettel már 1552 tavaszától nagy volt a bizonytalanság Szolnokon, és ez csak tovább fokozódott, amikor július 27-én a Temesköz fővára, a törökellenes délvidéki végvárrendszer utolsó kulcsa, Temesvár elesett. Nem meglepő tehát, hogy – amint a korabeli krónika, a *Memoria rerum* is megörökítette – „*Szolnokban az kik valának, megiedének*”, azaz a többi véghely katonáihoz hasonlóan az itt szolgálatot teljesítők közül is számosan megfutottak. Nyáry Lőrinc kezéből tehát az 1552. augusztus végén kezdődő ostrom idején kicsúszott az irányítás: a dezertálásoktól és betegségtől megfogyatkozott, túlnyomó részt demoralizáló-

dott őrségen fokozatosan elhatalmasodó pánikon nem sikerült úrrá lennie. A bevehetetlennek tartott végvár tehát a belső és külső ellenség, a gyilkos kór és a 40.000 főre becsülhető török sereg miatt szinte halálos csapdává vált. A védők számára nem maradt más út, mint önmaguk feláldozása vagy a menekülés. A forrásokból ismert, hogy túlnyomó többségük az utóbbit választotta.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról sem, azzal, hogy Szolnok 1552 augusztusának végén és szeptemberének elején 10 napig kitartott az oszmán erőkkel szemben, jelentősebben késleltette Eger körülzárását, így közvetve hozzájárult annak sikeréhez. Hádím Ali budai beglerbég és Kara Ahmed pasa másodvezír egyesített hadának ugyanis kevesebb ideje maradt a következő ostromra, arról nem is beszélve, hogy az időközben a királysági országrészről küldött segédcsapatok – az eredetileg Szolnokra szánt kontingensek egy részével kiegészülve –, valamint az utánpótlás elérte Felső-Magyarország Heves megyei kapuját. ♡

A kora újkori Szolnok rekonstrukciója

Jelkúlc: 1. 11. századi ispáni vár; 2. 1550–1552-ben épített palánkerőség; 3. piac/vásártér; 4. Mátyás-kori plébániatemplom; 5. a mezővároson átvezető és a városkapun kilépő főút/országút; 6. a nyugati és a keleti várkaput összekötő út; 7. a később Tófenéneknek elnevezett vízállás; 8. a városárok nyomvonalának régészeti leletekkel és megfigyeléssel hitelesített szakasza; 9. késő középkori sírok; 10. a városárok Tiszába torkolló szakasza; 11. a Pálóczi-udvarház; 12. a városárok Zagyvába csatlakozó torkolata; 13. naszádoskikötő; 14. Vízi-kapu; 15. Kaputorony; 16. Keleti-kapu; 17. Árpád-kori és 16. századi települési jelenségek, leletek intenzív előfordulási helye; 18. kora újkori várfal külső cölöpárkának és a várórok régészeti azonosítása; 19. kora újkori várórok feltöltési rétegeinek azonosítása; 20. temetőkápolna és templom körüli temető; 21. 1550 őszén fából ácsolt duzzasztógát

A 16. századi Szolnok virtuális rekonstrukciója délnyugat felől (Pazirik Informatikai Kft.)

